

A „HAHÓTI KÓDEX“ (ZÁGRÁBI MR
126. KÉZIRAT) JELENTŐSÉGE
A MAGYARORSZÁGI LITURGIA
SZEMPONTJÁBÓL.

A zágrábi érseki könyvtárnak MR 126 jelzésű Sacramentariuma a zágrábi székesegyház legrégebb Sacramentariuma, melynek jelentőségét emeli az, hogy ez a Sacramentarium egyúttal a legrégebb a magyar földön írt, eddig ismert Sacramentariumok közül.

Eleddig két kutató foglalkozott ezzel a kézirattal: DOM GERMAIN MORIN és DR. FANCEV zágrábi egyetemi tanár.

DR. FANCEVnek¹ az volt a véleménye, hogy a MR 126 jelzésű Sacramentarium Magyarországról került ugyan Zágrábba, de eredetileg a Prága melletti Břevnov számára készült. DOM MORIN² ezzel ellentétben a magyar eredet mellett foglalt állást és — mint látni fogjuk — helyesen. Ő azonban a Sacramentarium keletkezését a XII. század végére, sőt a XIII. századra teszi, míg FANCEV, mint már DANKÓ³ is a XI. századi eredetet vallják jogosan.

Mint látni fogjuk, MORINT az *Eenricus* és *Henricus* név tévesztette meg úgy, hogy ezt a kéziratot minden palaeographiai korjelző vonás ellenére a XII. század végére, sőt a XIII. század elejére keltezte, mivel a Sacramentarium *Eenricus*-át és *Henricus*-át Henrik német királlyal, római császárral azonosította, akit 1146-ban avattak szentté. Elkerüli figyelmét, hogy az MR 126 Sacramentarium *Henricus*-a Szent István fia, Szent Imre. A Pray-kódex is *Henricus*-nak nevezi Szent Imrét.

A MR 126 Sacramentarium palaeographiai, hagiographiai és liturgiai vizsgálata alapján bebizonyítható, hogy ez a kézirat a XI. század második felében készült. Keltezéséről 1938. hús-

¹ RR. FANCEV: *Najstarije bogoslužje u Posavsko; Hrvatskoj*, Zbornik Kralja Tomislava. Zagreb, 1925. 533—537. lap.

² *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*. VI. Münster, 1926. 63—65. lap.

³ DANKÓ: *Vetus hymnarium Hungariae*. Bpest, 1893. 112—113. lap.

vétján a *Melanges Hoffiler*-ben (Zágráb) jelenik meg tőlem részletes tanulmány.

A MR 126 jelzésű zágrábi kézirat 111 lapból áll. Kötése későbbi eredetű, minden bizonnyal abból az időből, mikor MIKULIC püspök (1688—1694) a zágrábi érseki könyvtárt megalapította azáltal, hogy VALVASORNak nagy és értékes könyvtárát megvásárolta és a zágrábi székesegyháznak pár ezer könyvét a portól megtisztíttatta és bekölttette. A kötés alkalmával a kéziratot kissé körülvágták. Nagysága 180×255 mm. A XI—XII. századi Carolina-írással van írva. Ugyanúgy írták a MR 165 és MR 89 jelzésű zágrábi kéziratokat, melyeket DOM MORIN is joggal tekint XI—XII. századiaknak.

A MR 126 kézirat monasztikus bencés rendeltetése világosan felismerhető. Szent Benedek miseimádságai megtalálhatók, nemcsak március 21-i ünnepén, hanem július 11-én is és a két ünnepet a színes iniciales külön is kiemeli. Július 13-án következtek Szent Margit miseimádságai, szintén iniciálé-val díszítve, mert ez a MR 126 Sacramentarium egy Szent Margitról elnevezett bencés monostor számára készült, mint ez az „in monasterio pro fratribus“ votívemiséből világosan kiderül. Ennek Collecta-ja így szól: *Concede nobis famulis tuis in hoc presenti monasterio sancte Margarete uirginis nec non sub regula sancti Benedicti constitutis...*“ Dr. FANCEV azt hitte, hogy ez a monostor a břevnovi Szent Margit-apátsággal azonos. DOM MORIN pedig azt hangsúlyozta, hogy ezt a Margit-apátságot Magyarországon kell keresnünk. Mint látni fogjuk, ez a helyes álláspont. Ez a Szent Margit tiszteletére épült monostor minden bizonnyal magyar apátság volt. DOM MORIN a bélai Szent Margit-apátsággal azonosítja.

Mivel Zágrábban, sajnos, csak FUXHOFER *Monasteriológiá*-jára támaszkodhattam, eddig magam is azt a nézetet képviseltem, hogy a MR 126 Margit-monostora a bélai Margit-apátsággal azonos. Budapesti tartózkodásom idején azonban a magyar bencés Rendtörténet alapján főleg KÜHÁR FLÓRIS OSB. egyet. tanár utánjárásával kiderült, hogy ez az apátság minden valószínűség szerint a *habót*-i (Zala megye) Szent Margit-apátsággal

Magyarországon négy Szent Margitról elnevezett bencés apátságot ismerünk.¹ A *bélai* apátságot (ma a zágrábi egyházmegyében; régebben Körös megyéhez tartozott politikailag). FUXHOFER szerint I. Géza alapította volna 1075-ben, SÖRÖS szerint: „*Alapítóját, alapítása idejét nem ismerjük, sőt egészen a XIV. századig semmit sem hallunk róla*“ (461. l.). Amikor először hallunk róla — 1332-ben, XXII. János pápa egy iratában — és később is a XIV. században, mint a garábi apátság gangriája, perjelsége válik ismeretessé. Ez a *garábi* apátság szintén Szent Margitot vallotta védőszentjének.

Székhelyét SÖRÖS a valkói főesperesség területén a kalocsai egyházmegyében fekvő Grabovo, azelőtt Garab községben keresi. SÖRÖS szerint a Kézainál említett Tibold-nemzetség alapította Garábot a XI. században, talán az a Gráb, aki 1093 és 1094 közt Somogy megyének volt ispánja (*Pannonhalmi Rend Tört. XII. B. 424. l.*).

A harmadik Szent Margitról elnevezett magyar bencés apátság a *meszesi* volt; Álmos herceg alapította 1108 előtt.

Szent Margit volt a védőszentje a *hahóti* (Zala megye, veszprémi egyházmegye) apátságnak, melyet a XVIII. század végén kegyura, FESTETICH PÁL gróf a keszthelyi plébániához csatolt. Ezt az apátságot, „*mely a Hahót-nemzetségtől vette nevét, a nemzetség harmadik ize emelte Szent Margit szűz és vértanu tiszteletére*“ (SÖRÖS, 252. l.). Az alapítás idejére Valter somogyvári apátnak 1330 körül írt oklevele² vet világot, melyben megintette Keled fiait, Arnoldot és Mihályt, ne háborgassák a hahóti, másként piliskei monostor birtokait. Figyelmeztetése jogosságát azzal indokolta meg: *Hahótot Szent László Somogyvár főnnhatósága alá rendelte.*³

Hahót tehát korábban megvolt, mint Somogyvár, melyet Szent László 1091-ben alapított a francia Saint-gilles-i (Szent

¹ SÖRÖS PONGRÁC: *Elenyészett bencés apátságok*. Pannonhalmi Szent Benedek-rend Története XII. B. Budapest. 1912. — Béla 461 s. köv. ll. — Garáb. 423 s. köv. ll. — Hahót 252 s. köv. ll. — Meszes 449 s. köv. ll.

² Magyar Nemzeti Múzeum levéltára: törzsanyag; említi Turul, 1906 46. l.

³ SÖRÖS: *Elenyészett apátságok* 253 l.

Egyed) apátságból származó francia bencések számára.¹ Hahótot a somogyváriaknak — később kifejezett — tudása szerint Szent László Somogyvárnak rendelte alá, köztük filiális viszonyt állapított meg.

A négy magyar bencés Szent Margit-apátság közül a kizárás módszerével a hahótit jelöljük meg a MR 126 kézirat eredeti rendeltetési helyeként. A meszei apátság később keletkezett, mint az MR 126 kézirat. Bélának alapítási ideje bizonytalan. A MR 126 minden bizonnyal a zágrábi püspökség alapításakor került Zágrábba. Erre mutat legfőképpen az a tény, hogy a kézirat monasztikus vonatkozású helyeit törölték és átírták benne és hogy a kézirat az egész zágrábi liturgiafejlődés alapja volt. Amikor Szent László 1094 táján megalapítja a zágrábi püspökséget, első püspöknek Duh-ot (*quendam bohemicum venerabilis vitae virum*) küldi, ki bizonyára bencés volt és vele székesegyházi papokként két papot (szerzetest) somogy- és zalamegyéieket (1134. évi okl. a zágrábi érseki levéltárban. Közölve: DR. SISIC, *Prirucnik izvora hrvatske historije*. I. Zagreb, 1914, 322—3.). Társainak származási helyéből azt gondolhatjuk, hogy Duh maga is valamely somogyi vagy zalai apátságához tartozott és a kézirat minden bizonnyal egy somogyi vagy zalai Szent Margit-apátságból származott. A két megye területén más bencés Szent Margit-apátság nincs, mint *Hahót*. A kézirat tehát Hahót számára készült. Hahótnak és Somogyvárnak kapcsolata megadja a magyarázatát annak, hogy egy somogyi vagy zalai bencés hahóti kéziratot visz misekönyvként újonnan alapított püspöksége székhelyére, viszont Hahótnak Somogyvárnál korábbi alapítása azt is megmagyarázza, miért oly archaikus a kézirat francia — monasztikus — rétege (B.-F.-réteg); a XI. század végén is csak oly francia szenteket tisztel, kik közül a legkésőbbi VIII. századi. Nyilván nem a Somogyvárba került francia szerzetesek Sacramentariumait másolta a MR 126 kézirat írója, hanem egy korábbi, már magyar területen honos kéziratot. Hahótnak Somogyvár előtt történő alapításából megérthetjük azt is, hogy Sacramentáriumában, mely liturgiájának tükre, a magyar szentek kultusza jóformán a Sacramentarium átírása, másolása

¹ U. o. 149. s k. ll.

közben alakul ki. A Proprium Sanctorumban lemásolt magyar vonatkozású misék (Szent Benedek, András, Adalbert, Alexius) már eredetijében is benne voltak; a Szent László alatt történő szenttéavatások (Szent István, Imre, Gellért) szükségessé tették a Proprium kiegészítését ezen szentek miséjével. Erre nem volt más mód, mint hogy votívmiseként vették fel oratóiókat a Sacramentariumnak votívmiséi közé. Az is jellemző, hogy Szent Egyednek (St. Egydius) Somogyvár és St. Gilles védőszentjének miséje hiányzott a MR 126 Proprium Sanctorumában, viszont mint votívmise mégis belekerült Szent Margit-monostorral szoros vonatkozásban levő magyar (István, Imre, Gellért) helyi (Szent Margit) és rendi (Szent Benedek) votívmisék közé, igaz, hogy feltűnő iniciálé nélkül, mivel nem volt Hahót védőszentje. Ez a mozzanat megvilágítja Valter somogyvári apátnak 1330 körül történt nyilatkozatát, hogy Hahótot Szent László rendelte Somogyvár fennhatósága alá. Ezért került anyaapátságának védőszentje a monostor helyi jellegű votívmiséi közé.

A MR 126 Sacramentarium „*De Sancto Egidio*“ votívmiséjét ez alapon a kézirat (H.) rétegéhez számíthatjuk.

Mivel Somogyvárt 1091-ben alapították és Hahót hozzákapcsolása is ekkor történhetett, az MR 126 kéziratnak a votívmiséket tartalmazó része ebben az időben készülhetett. Nyilván akkor, midőn a másoló még nem ismerte az 1092-ben tartott zsinati határozat ünnepnaptárát.¹ Ebben az ünnepnaptárban megvan Szent István, Gellért ünnepének napos napja, megvan gyertyaszentelő is február 2-án, a MR 126-ban azonban az említett magyar szenteknek e napra való tétele hiányzik és a III. folión is későbbi kéz jegyezte be gyertyaszentelő evangéliumát bizonyára már Zágrábban.²

*

Ezek szerint tehát a Margit-sacramentárium egy kompiláció gyümölcse. A Temporale (Proprium de tempore) és a Sancto-

¹ Szent László I. törvénykönyve XXXVIII. fejezet. — *Závodszy Levente: A Szent István ... korabeli törvények.* Budapest. 1904. 164. l. MIHÁLYFI: *Nyilvános Istentisztelet.* Budapest 4. 1933. 971.

² A ** közti résszel Kühár Flóris egészítette ki szerző kéziratát.

rale (*Proprium Sanctorum*) in corpore-ja egy régibb példányról vannak másolva, mely frank monasztikus eredetű. *

Ebben a két legrégebb kultuszú magyar bencés szentnek, Andrásnak és Benedeknek miséi, Albert és Szent Elek miséi, valamint (más forrásból vett) Szent Illés miséje már benne voltak. A votívmisék sorát aztán kiegészítették, mégpedig feltevésünk szerint új forrásokból. Ezek részben B—F.-jellegűek, részben magyarok (H.-réteg).

Jelen állapotban a MR 126 *Sacramentarium Hamvazószerda Collecta*-jával kezdődik: „*Presta domine fidelibus tuis ut ieiuniorum ueneranda sollempnia et congrua pietate suscipiant et securae deuotione percurrant. P.*“ Aztán a *Temporale* folytatódik a 32. folián, hol a Pünkösöd utáni XXVI. vasárnapkal záródik azon megjegyzéssel: *Explicit ordo dominicus*. Mindjárt utána kezdődik a 32. folián a *Sanctorale*. *Incipiunt orationes de sanctis. Imprimis De Sancto Siluestro*. A szentek sorrendjét tehát az egyházi évben Szent Szilveszter nyitja meg. Így van ez a *Pray-kódex*ben is.

A 32—70. foliókon a *Sanctorale* miseimádságai kerülnek sorra, Szent Szilvesztertől (XII. 31.) Szent Tamás apostolig (XII. 21.). A 70—74. foliókon van: *Commune Sanctorum*, a 75. folián különféle votívmisék kezdődnek. Elsőnek írták le az „in dedicatione ecclesie“-misét, majd az „in anniversario dedicationis“ jön, utána „de sancta Elena (76. folió), de sancta Trinitate (76/7. folió), de sancta Cruce“ (77. folió). A 78/9. foliót később törölték, helyébe még a XI—XII. században durva kézírás a misemondó pap számára jegyzett fel több imádságot. A 79. folián van aztán a „de sancto Johanne Baptista“ votív-mise, a 79. folián „de sancto Petro apostolo“ és „de omnibus apostolis“, a 80. folián a „de sancto Georgio, de sancto Adalberto“, a 80 v. folián: *De Sancto Gerardo*. A Szent Gellért-mise *Postcommunio*-jának vége eredetileg a 81. folián volt. Mivel azonban az egész 81. foliót és a 81 v. folió kétharmadát később törölték, nyilván, hogy bizonyos, a változó körülmények közt szükségessé vált imádságok számára szabad helyet nyerjenek,

* A MR 126. kéziratot magyar irodalmunkban az elmondottak alapján „*Habóti-kódex*“-nek nevezzük.

a Postcommunio végét utólag, ezen törlés alkalmával más kéz, ugyanolyan írással rávezette a 80 v. folió aljára, utolsó sorként: „*ad salutem anime et corporis. P.*“ A 81 v. folión a törlő kéz ott hagyta a „de Sancto Benedicto“ votívmisét, mely a 82. folión folytatódik. Aztán következnek a „de Sancto Egidio“, „De sancto Stephano“ (rege); a 82 v. folión „De Sancto Henrico, de sanctis confessoribus“; a 83. folión „De Sancta Margareta, De omnibus virginibus“; a 83 v. folión „De his, quorum reliquie hic continentur, De omnibus sanctis“; a 84. folión „De Sancta Sapientia, De emundatione cordis“; a 84 v. folión „De Sancta Caritate, Pro temperantia“. A 85. folió két utolsó sora, a 85 v. folió teljesen törölve. A 86. folión folytatódik a 85 v. folión kezdődő, de törölt „Missa pro rege“; a 86 v. folión „pro episcopo, pro abbate“; a 87. folión „Missa pro prelatibus et pro se et sua congregatione, Missa pro congregatione“; a 88. folión: „Missa in monasterio pro fratribus...“ és így tovább. Különbféle áldásokkal (Benedictiones) fejeződik be ez a rész. A 110 v. folió utolsó sorában ezt a címet látjuk: *Benedictio retis*, de az áldás maga hiányzik, mert itt egy ív, azaz két lap hiányzik. Az utolsó lapon (111. folió) van Gyertyaszentelő evangéliuma, miséje a Proprium-ban hiányzik; és a 111 v. folión később, de ugyanazon írással csatolták hozzá Szent Gothard és Zsigmond miseimádságait. Végül gótikusan író kéz jegyezte le a *Confiteor-t*, *Misereatur-t*, *Indulgentiam-ot*.

Az említett törlések közül csak a 78 v. és 79. foliót töltötték ki új szöveggel; a többi törlés helye üres maradt. Törlésre szánták a 86 v.—88 v., 92., 97—98., 100 v—101. foliókat is, mint a szövegbe húzott függőleges vonal mutatja. Ezek nagyjából monasztikus jellegű miseimádságok, köztük az „*in monasterio pro fratribus*“ mise is a 88. folión, mely szerencsére nem esett a törlésnek áldozatául. Ennek *Collecta*-ja teszi lehetővé, hogy a kézirat eredeti helyét, rendeltetését megállapítsuk. A *pro abbate*, *pro congregatione*, *pro seculo renuntiantibus* stb. misék fölöslegessé váltak a kézirat megváltozott használati helyén és itt megkísérelték, hogy törléssel eltüntetessék őket, helyükbe pedig más, az új körülmények közt szükséges imádságokat írjanak. Új helyén nem szerzetesi-monasztikus istentisztelet célját szolgálta már a kézirat, de magyar talajon maradt, mert a magyar szentek

miséit nemcsak hogy el nem tüntették, hanem Szent Gellértnek a következő oldalon (81. folió) törölt Postcommunio-befejezését utólag átírták a 80 v. folióra, mint előbb már bemutattuk. Ezeket a törléseket és beírásokat Zágrábban végezték. Ide került az MR 126. j. Sacramentarium a hahóti Szent Margit apátságából, a zágrábi püspökség alapításakor, 1094-ben. Első püspöke Duh, somogyi vagy zalai bencés volt. A zágrábi székesegyház leltárában a XIV. század óta szerepel ez a kézirat; a XIV. századból származó első zágrábi székesegyházi leltár ugyanis már említi Sacramentariumunkat is. „*Item unum collectarium per totum annum de antiqua littera copertum de coreo rubeo, et incipit, „Presta domine fidelibus tuis, habens in fine benedictiones generales.“*” Később bizonyítani fogjuk, hogy e Sacramentarium Sanctorale-ja adja a zágrábi székesegyház és egyházmegye liturgikus kéziratának Sanctorale-jához a közvetlen alapot és mintát.

Ha a zágrábi Sacramentarium Sanctorale-ját a maga egészében vizsgáljuk, három alapvető réteget találunk benne: a római (R.), a bencés-frank (B.-F.) és a magyar (H.) réteget; mellettük még néhány kiegészítést.

A római réteg a gregorianus és gelasianus Sanctoralé-k egyesülése. Nagyon érdekes volna a római réteget önmagában vizsgálat tárgyává tenni, összevetni a Gregorianum és Gelasianum kézírataival. Nyilván megerősítené ez a vizsgálat munkánk eredményét, mely a kutatás élét a B.-F. és H.-rétegre irányítja. A két alaprómai Sanctorale elegyedésében még világosan felismerhető a Gelasianum nagyobb érvényesülése; erre mutat az ünnepek egymástutánja és a Sanctorale szétválasztása a Temporale-tól. Mivel például Szent Magnus (VIII. 19), Rufus (VIII. 27), Priscus (IX. 1) capua-nápolyi csoportja nem származhatott hozzánk Rómán át (ott ezeket a X—XI. századokban nem ünnepelték), sem Capuán vagy Nápolyon át, sem általában közvetlenül Itálián át, mert hiszen a MR 126 Sacramentarium-ban semmi nyoma sincs közvetlen itáliai hatásnak, azt kell hinnünk, hogy az R.-réteg szerkesztése is ott történt, amerre a B.-F.-réteg utal; azaz Frankországban.

Az R.-rétegről szóló rövid megjegyzésünk után áttérünk a B.-F.- és H.-rétegre; számunkra most ez a legfontosabb része MR 126 Sanctoralé-jának.

q̄t̄. eo ap̄m et l̄ub̄i
ḡm̄e de p̄fundo pelagi liberavit: exaudi
nos p̄ficat̄ concede ut ambros̄i meritis eter
natis gl̄iam consequamur. f. *Sec̄. Sec̄.*
O f̄ferim̄ tibi dñe p̄ces emuncta. que in mo
sunt digna confice. tui. ap̄loy. tuorū. q̄s
precebus adiuuamur. f.

Benignus ap̄loy. dñe. ser. et p̄santi desiderati
sollemnia recepit. p̄ra q̄s in con. sup̄p
eracionibus maniamur. quoy regimus p̄m
rorege dñe ip̄m tui. et. Teip̄m. f. *Sec̄.*
ap̄loy. p̄uocemus confidam̄. p̄p̄em. a. des
fensione conficimur. f. Desce. p̄m. tui. b̄n̄.
Ka. q̄s om̄p̄s. dñe. ut. qui. gl̄oriosos. maritus.
f. dñe. philippū. viallem. et. arcule. Alex
andrum. et. huanum. et. lamarum. serres. insua
confessione cognouimus. p̄os. ap̄uore. unia
intercessione fecimus. f. *Sec̄.*

Seruus p̄m̄p̄s dñe q̄s in t̄nde placet.
et intercedimus. sc̄s. tui. deuocioni. n̄e
p̄ficat̄. et. salutem. f. *Sec̄.*
O q̄s om̄p̄s. dñe. ut. intercedat̄. sc̄s. tui. illius
salutari. capiamus. esse. tui. cuius. p̄
bee. m̄stria. p̄gnus. accepimus. f.

De s̄oō Benedic̄ to.

ONIPOTENS

sem̄p. dñe qui p̄toriosū. beati
p̄cedit. t̄. ab̄m̄. exempli. h̄m̄i
lunū. nob̄. triumphale. iter. ostendit.
du. q̄s. ut. uis. tibi. placet. obedi. t̄. t̄.
p̄gnū. uenerabilis. pat̄. *Sec̄. Sec̄. Sec̄. Sec̄.*
incedat. nos. p̄clari. eius. meritis. s̄o. aduā.

Propterea subsequamur. f. *Sec̄.*
in. errore. subsequamur. f. *Sec̄.*
et. excessio. nos. q̄s. dñe. beati. p̄. enedite. t̄. ab̄m̄.
tibi. cōm̄der. ut. quod. n̄s. meritis. non. ualem̄.
cui. p̄uocemus. adsequamur. f. *Sec̄.*
meritis. intercess̄ionibus. magnifici. p̄horis
p̄. enedite. t̄. q̄s. dñe. familie. tue. cōm̄derur
oratio. cuius. iustis. decoratur. et. compl̄s. f. *Sec̄.*
erceptus. dñe. dñe. salutaris. sacramentis. p̄. eo.
humiliter. et. deprecamur. ut. intercedente
beato. cōfessore. tuo. p̄. enedite. to. anq. ab̄m̄.
que. p̄. illius. uenerando. agimus. trans. l̄m̄one
nob̄. p̄ficat̄. adhiat̄. f. *Sec̄. Sec̄. Sec̄. Sec̄.*

EVSAQVIBEA

TAOAKKAKTLO
inque. bodicru. die. adedof
p̄m̄aruri. palnam. uenire
fecit. oncede. nobis. q̄. ut. q̄

Szent Benedek apát (júl. 11) és Szent Margit szűz virgímiséi a habóti kódexben. Színes iniciálék.

A Sanctorale bencés-frank réteghez a következő szentek tartoznak:

- I. 13. De sancto Hilario.¹
2. I. 14. De sancto Mauro.²
3. I. 25. Sancti Preiecti.³
4. II. 7. De sancto Vedasto.⁴
5. VII. 4. In translatione sancti Martini.⁵
6. VII. 18. De sancto Arnulfo.⁶
7. VII. 21. De sancto Wandregilisio.⁷
8. VII. 28. De sancto Samsone.⁸
9. VIII. 6. De transfiguratione Domini.⁹
10. VIII. 16. De sancto Arnulfo confessore.¹⁰
11. VIII. 24. De sancto Audoenno.¹¹
12. VIII. 28. De sanctis ... Juliano.¹²
13. X. 1. De sancto Germano, Remigio et sociis eorum.¹³
14. X. 7. De sanctis ... Pardulfo ...¹⁴
15. XI. 13. De sancto Briccio.¹⁵
16. XI. 18. Octava sancti Martini.

A votívmisék közt:

17. De sancto Elena.¹⁶
18. De sancto Egidio.¹⁷

¹ Poitiers-i püspök † 366.

² Szent Benedek tanítványa, Glanfeuil alapítója Galliában. 584.

³ Clermont püspöke. I. 25 676 † Autun-ben.

⁴ Arras-i püspök † 540.

⁵ Tours-i püspök.

⁶ Metz-i püspök, † 641, mint remete a remiremonti kolostor mellett.

⁷ Fontenelle apátja a VII. században.

⁸ Episcopus deleutis Bretagneban. † 565.

⁹ Rómában: 1457. Keleten, Galliában, Hispaniában ünnepelték.

¹⁰ Fia Antegisel által a Karoling dinasztia alapítója. Halála napja

VIII. 16. Ünnepe VII. 18.

¹¹ Rouen-i püspök † 683. (Rebais és Fontenelle apátságok alapítója.)

¹² Vértanu 304. VIII. 28-án Brionde-ban, nem messze Clermonttól.

¹³ Germanus, auxerre-i püspök † 448. Remignus Gallia apostola † 537.

¹⁴ Guéreti apát (Limoges) † 737.

¹⁵ Szent Márton utóda Toursban.

¹⁶ Ereklýei a IX. században Rómából Hautvillers-be (Reimsi egyházmegye) kerültek.

¹⁷ Saint Gilles apátja. (Provence) † 711—25.

19. In honorem Sigismundi regis pro febricitantibus.¹

A későbbi kiegészítések közül ideszámítanak még Szent Fiagrius² és Szent Zsigmond másodsor. Ezenkívül többen a gelasianus rétegből, mert a frank-bencés alappéldányból vették át őket. Így például a már említett Magnus, Rufus, Priscus aztán minden bizonnyal Szent Márton, valószínűleg Szent Mátyás, Szent Jakab (VI. 22), Szent András oktávája, Translatio s. Benedicti (VII. 11), Ciricus és Julitta (VI. 16), a 12 apostol (VII. 15), Decollatio s. Joannis Bapt. (VIII. 29) és Szent Margit, mert július 13-án és nem 20-án van ünnepe, mint Rómában a XI—XII. században.

A francia szentek nagy száma már DOM MORIN-nak feltűnt, de jelentőségüket nem ismerte fel. Fölveti éppen a kérdést: ki hitte volna, hogy egy régi magyar bencés apátságának naptárában ennyi francia szentet talál ilyen korai időben? Közvetlenül ez-előtt ugyanarról a rendkívüli érdekes jelenségről beszél, melyet ez a Sanctorable támaszt azáltal, hogy feltárja azokat az idegen, távoli és sokágú hatásokat, melyek néha minden várható valószínűség ellenére érték a keresztény Európa ezen részét. Ő ugyan azt hiszi, hogy mindez csak a XII. század végén történt. Mi már tudjuk, hogy egy egész századdal tévedett. Ezek a hatások se voltak oly sokágúak, mert hogy csak egy frank-bencés hatásról beszélhetünk. Szent Eenricus és Henricus nem Henrik német király és római császár († 1024, szentté avattatott 1146), hanem Szent Imre, Szent István fia. És Augsburgi Szent Afrát, kire MORIN hivatkozik, az egész Sacramentarium-ban (MR 126) nem lehet megtalálni. A MR 126 eredeti Sanctoralé-jában egyszerűen semmi nyoma sincs a német hatásnak. A frank-bencés hatás viszont oly erős, hogy joggal beszélhetünk a Sanctorable B.-F.-rétegről, mely a gelasianus gregorianus és magyar réteg mellett alap-összetevője a MR 126 Sanctoralé-jának. Ezt az összetevőt csak abban a korai időben érthetjük meg, mikor a magyar kereszténység keletkezett. Később már nemcsak feltűnő volna, hanem lehetetlen is. DOM MORIN a MR 165 zágrábi kéziratban

¹ Burgund király 516—23.

² Remete Marne mellett † 670.

joggal gyanít clunyi hatást. Ugyanez a szellem hatja át a MR 126-kódexet.

Mármost: *csak* francia, pontosabban clunyi liturgikus *kéziratok-e* a hordozói annak a hatásnak, mely a megtért Magyarország liturgiáját kialakította, vagy tán egyúttal Franciaországból érkezett bencések is?

A B.-F.-réteg az MR 126-ban az őspéldányra mutat, a H.-réteg pedig arra az országra, hol az őspéldányt másolták és a helyi körülményekhez képest alkalmazták. Hogy ez nemcsak egy, nem is csak egypár példány lehetett, abból következik, hogy a B.-F.-réteg oly tisztán megmaradt. Ez csak úgy történhetett, hogy a Szent Margit-apátság vezetői valamiképp maguk is a B.-F.-rétegehez tartoztak. Vegyük például Szent Audoenus Secretá-ját (57. folió): *Oblata quaesumus Domine, munera fidelis populi meritis beatissimi patris nostri Audoeni tibi reddantur accepta...* Szent Benedek vértanu ünnepén viszont azt olvasuk: *Totius gentis nostrae...* Itt nyilván a gens *Hungarica*-ra gondol. Alig hihetjük azonban, hogy magyar bencések Szent Audoenust, kinek semmi köze nem volt Magyarországhoz, *beatissimus pater noster*-nak mondták volna. Ezt inkább megértjük akkor, ha a Szent Margit-kolostorban élő francia bencés ajkára adják. A B.-F.-réteg legkésőbbi szentje a Sanctorale-ban magában (in corpore) Szent Pardulfus, Guéret-i (Limoges) apát, aki 737-ben halt meg. A MR 126-ban megőrzött B.-F.-réteg legrégebb szerkesztése tehát a VIII. század végére, vagy a IX. század elejére tehető. A votívmisék között ott találjuk a B.-F.-rétegehez tartozó Szent Egyed (VIII. század) Ilona császárnő (IX. század) miséjét. Később került hozzá még Szent Fiacrius (VII. század).

Azt kellene még kikutatni, miért került a votívmisék közé *de Sancto Benedicto, de Sancta Margareta, de S. Joanne Baptista* miséje, holott a MR 126 Propriumá-ban már volt mise számukra. Az is feltűnő, hogy a votívmisék szövege más, mint a Proprium-ban lévő szöveg. Nyilván új B.-F.-példányról írták át őket; ez a példány a somogyvári Szent Egyed-apátságba az alapításkor (1091) kerülhetett.

A 100 évvel későbbi Pray-kódexben a B.-F.-réteg már nem oly fejlett; ugyanez áll a későbbi zágrábi kéziratokra is, bár ez

a megállapítás rájuk vonatkoztatva némiképp módosul. Ezt könnyű megmagyarázni: a frank monasztikus személyi hatás gyengült, hiszen nemcsak a hierarchia, hanem a szerzetesség is hozzágyökerezett már a hazai talajhoz; Magyarországon is, Zágrábban is. A szerzetesi hatást is mind kevésbé lehet érezni a zágrábi kéziratokban, hiszen a szerzetesektől a világi papság vette át az egyház vezetését. Mindezt az MR 126 Sacramentarium egész konkrét formában mutatja.¹

Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy ezek a hatások közvetlenül Cluny-ből eredtek. Úgy látszik, hogy más Cluny-vel kapcsolatban lévő frank apátságok hatottak szerzeteseik és kézírataik által alakítólag a magyarországi liturgiára. Ugyanígy Zágrábra is, mely kezdetben az esztergomi érsekséghez, később a kalocsaihoz tartozott. Csak a XIX. században lett érsekséggé. Erre vonatkozólag kellene paleográfiai és liturgiai történeti alapon összehasonlító tanulmányokat végezni.

A MR 126 *magyar* (H.) rétegével behatóan foglalkoztunk a Pannonhalmi Szemle (1938, XIII.) 36—50 ll-in.

Ehez a következő szentek tartoznak :

1. IV. 23. *De sancto Adalberto.*

A 38. folión Szent György és Adalbert miseimádságai közekek, nincsenek szétválasztva: „*Deus, qui nos beatorum Martirum tuorum Georgii atque Adalberti meritis et intercessione . . .*“

Szent Adalbert prágai püspök a břevnovi bencés monostor alapítója, egyes források szerint bérmálásban részesítette Szent Istvánt, a magyar liturgia: *Protorex Hungariae*-jét 995-ben. Ez évben minden bizonnyal Géza udvarában tartózkodott és később is áldásos hatást gyakorolt Gézára és fiára, Istvánra.² Szent Adalbertnek Magyarországon jelentős kultusza van, főleg Esztergomban, mint „*pius patronus Ecclesiae Strigoniensis*“-nak.

¹ Fordító megjegyzése: Abból, hogy a B-F-réteg alapja a VIII. század végétől a XI. század végéig mintegy csökevényé vált, a szerzővel ellentétben inkább arra lehetne következtetni, hogy az őspéldány hamar elkerült eredeti hazájából és új helyén nem részesült az eredeti helyi liturgiának eleven alakító hatásában; a X. század végén Magyarországra került frank-bencés Sacramentariumokat már nem dolgozták át frank-bencés igények szerint, hanem természetesen — magyar és bencés igények szerint.

² HÓMAN B.: *Magyar történet.* 2. kiad. I. köt. 172 s. köv. II.

benedicte tu confessor tu q̄s indulgentia
nob̄ tue ap̄p̄icationis ad̄p̄ta
et nob̄ nota cūc̄ tu dep̄llat. f. l. co.

Sympus uite tūc̄ mysteris q̄s d̄ne ut in
terrenū ben̄ benedicte tu confessor tu
et temporalis habundantiis comoc̄tis: et nullis
afflictorū aduersis. f. De S̄co f̄quid̄o.

Beate d̄ne m̄am tuā: et ben̄
p̄uocatus aduocari: tribue ut m̄actū
tuū creuet. ap̄uobis. f. SCR.

Procurator tuus d̄ne beati f̄gidii ab̄bat̄is
intercessio q̄s d̄ne beati f̄gidii ab̄bat̄is
munera tuā commendet: nosq̄: et uicario
sc̄i tui maiestati reddat acceptos. f. l. co.

Qui om̄is d̄s ut qui cels̄tia alimenta p̄cipui:
intercedite beato f̄gidio ab̄bat̄e cōtra oīa
aduersa inimicū: et ad gaudia et̄na
cōsequenda: spes nob̄ sup̄petere et̄faculas. f.

De vi beati STEPHANI DE S. STEPHANO
K̄cen et confessorē tuum uirum
imperiū gl̄a et honore coronasti: et quē
mōz̄ societate sublimasti: p̄ta q̄s ut quē
pannonia meruit habere diuine religio
nis doc̄toze m̄it̄is: cum modo ex̄ta tu

De S̄co benedictio
lencium n̄i om̄is sup̄plicet imple
ramus: ut beati confessor tu ben̄
dicte tu m̄actū p̄cipua peccatorū
indulgentia: ad et̄na mercedum p̄uenire
tu d̄s et̄ sacrificiū intercessione beati

A hahóti-kódex 81 v. és 82. foliója. Szent Benedek, Szent Egyed és Szent István király miséi.

mentem habere de fide necesse f. **S**
acrificii quod tunc die manentem
affirmat benigno iudice respice: enim
cessione bea u. S. stephan regis confessio
in nos ab omni inuicem infidelis defende
e. p. m. sine uice concede. f.

T vere die sanctorum tuorum et quia p. d. a. t. m. a.
beati S. stephani regis confessio in de
reuerentia aduerti licet conuicti: et post
istius temporis decursum oblati sacrificii
munere clementer p. d. u. f. ad regem u. d. n. f.

F ac nos die d. n. f. b. s. c. e. t. a. c. i. f. s. o. u. e. r. i.
beati confessoris in p. e. s. e. r. u. e. i. f. s. o. u. e. r. i.
suffragis: et que dicitur: miraculis f. a. s.
et ceteris: cui nos p. e. b. a. p. e. c. a. t. u. s. a. b. o. l. u. e. r. e.
u. n. u. s. s. e. m. p. i. n. f. r. a. t. i. o. n. e. c. u. s. t. o. d. i. f.

B m. n. e. r. a. n. a. c. o. m. p. e. n. d. i. t. u. r. i. n. o. s. t. u. b. i. d. i. e.
e. n. t. e. b. e. e. s. t. r. a. m. e. n. t. i. n. o. b. i. s. u. b. i. t. e. c. o. n. s. t. r. a. m.
a. c. t. u. d. i. e. g. e. n. e. f. e. r. e. f. e. m. i. n. u. m. e. n. f.
e. a. m. e. r. i. t. u. s. q. s. i. n. b. e. a. t. i. s. c. u. r. i. e. n. t. i. s. c. o. n. f. e. s. s. o. r. u. m.
u. n. i. s. i. a. n. o. s. i. n. t. r. e. s. s. i. o. n. e. m. a. n. u. a. t. i. n. c. u. s. u. s.
c. o. n. u. e. n. t. i. a. t. i. o. n. e. b. e. e. t. e. i. t. a. b. i. l. i. q. u. a. m. u. s.
s. a. c. r. a. m. e. n. t. u. m. f. e. r. e. t. i. n. t. e. m. p. t. i. b. u. s.

D s. q. u. o. s. c. o. n. f. e. s. s. i. o. n. u. o. r. u. m. c. o. n. f. e. s. s. i. o. n. i. b. u. s.
g. l. o. r. i. o. s. i. s. c. i. r. c. u. m. d. a. t. e. s. p. r. o. q. u. o. s. d. u. o. b. i. s.
e. o. r. u. m. i. n. t. r. a. t. i. o. n. e. p. s. i. c. e. r. e. e. m. i. t. t. e. s. s. i. o. n. e.
e. p. i. t. e. d. i. e. q. s. o. b. t. i. n. e. n. t. e. s. e. s. q. u. a. d. e. r. e. f.

R m. a. n. : e. o. m. n. i. u. m. s. c. o. n. f. e. s. s. i. o. n. u. o. r. u. m. p. e. c. c. a. t. i. o. n. u. m.
a. b. o. m. i. n. i. b. u. s. c. u. p. t. i. s. n. o. s. t. i. g. n. a. n. t. e. a. b. s. o. l. u. e. t. f. e. o.
e. n. d. i. e. h. o. m. i. n. a. r. u. m. u. b. e. r. t. a. t. e. r. e. p. l. e. n. q. s. d. i. e.

B u. r. o. m. n. i. u. m. s. c. o. r. n. i. c. o. n. f. e. s. s. i. o. n. u. o. r. u. m. i. n. t. r. e. s. s. i. o. n. e.
m. u. s. s. e. m. p. s. u. b. i. d. i. u. s. m. u. l. t. i. p. l. i. c. i. t. u. r. e. d. o. n. u. s. f. e. r. e.
q. u. i. b. e. a. t. i. s. d. e. s. e. a. d. a. r. g. a. r. i. f. e. r. e.

O . A. R. G. A. R. I. F. E. R. E. O. u. r. g. i. n. i. a.
a. c. t. u. s. e. m. a. r. t. y. r. i. i. m. e. r. i. t. o. i. n.
e. d. e. s. t. h. g. l. i. c. o. n. o. u. e. n. t. i. s. c. u. s. p.
c. u. b. i. s. f. a. c. n. o. s. q. s. p. a. r. t. e. s. c. e. l. e. s. t. i.

T u. m. g. a. n. d. i. c. o. r. u. m. f. e. r. e. S. e. r. u. e.
a. c. i. n. e. d. i. e. d. i. e. q. s. p. b. e. n. e. u. r. g. i. n. u. s.
o. r. a. r. g. u. r. e. m. a. r. t. y. r. i. o. o. b. l. a. t. a. e. m. e. n. t. i. u. m.

H o. b. i. s. t. a. n. t. e. t. r. a. n. e. e. o. r. p. o. r. u. m. a. p. u. n. c. i. f. a.
u. s. d. i. e. s. a. c. r. a. m. e. n. t. u. m. f. e. r. e. p. a. n. t. e. f. e. r. e.
p. e. c. c. a. t. i. o. n. e. e. b. e. n. e. o. r. a. r. g. u. r. e. u. r. g. i. n. u. s.
i. n. t. r. e. s. s. i. o. n. e. e. a. r. m. i. b. i. s. m. a. n. e. r. e. d. i. g. n. a. r. e.

A m. i. s. e. r. i. c. o. r. d. i. s. i. n. o. m. n. i. u. m. o. i. b. u. m. u. r. g. i. n. u. m.
s. a. c. r. a. m. u. r. g. i. n. i. u. m. u. r. g. i. n. i. u. m. i. n. t. r. e. s. s. i. o. n. e.

¶ ubi toto corde *psalmi* ab huius speciebus uice
demerit insidias. *ps. 138.*

Sed quod omnes dei in oblatione deuotionis
appuritate huius sacrificii famulos congrega
tionis istius acmetus uocare aduersaribus. *ps. 138.*

Sed quod misericors est cor. celebratione nob
tue precationis contra omnes aduersitates

Sed quod precationis tue et. *ps. 138.*
beneficia quod dei est familia ista conse
quatur. ut que sacrificii humilibus de
uota consistit. intercessione beati be
nedicti confessoris tui uice precium
subsidio grantetur. agrum eius bene
dicte tuos inueniat. *ps. 138. Alia. 0. illa.*

Familia huius cenobii quod dei intercedunt
beata dei genitricis *MARIA* obsecro se
nedictio confessoris tuo cui omnes scilicet ppe
tuo gubernia moderamine. ut ad sit nob
et infirmitate curata. *ps. 138. Alia. 0. illa.*

Benedicte dei precium. *ps. 138.*
ad hostiam nre seruiamus. quos exponi
famula tua in hoc cenobio degente tuo
conspice tu immolanda ut precessionem

se prosum quod tu infirmitate suscipimus. ut
gubernare custodimus. *ps. 138.*

Sed quod dei precium nre. *ps. 138.*
hoc oculi tui circumdanda. ut omni aduersi
tate depulsa. sit semp domesticum molom
tans episcopi. *ps. 138. Alia. 0. illa.*

Sed quod pat omnes ueris iustor factum
annuntium. *ps. 138.*

Sed quod precationis tue. *ps. 138.*
prestem monasteria se. *ps. 138.*
nec in sub regula sei. *ps. 138.*

Sed quod congregans iudicia est communitio
facultati. *ps. 138.*

Sed quod uictra nra tue maerhan *ps. 138.*
reuerent oblati cetera benedictionis namdi
nra. *ps. 138.*

Sed quod dilectionis infundat. *ps. 138.*
ingre nos quod dei famulos tuos munitate
tue. *ps. 138.*

Sed quod famulos tuos munitate
tue. *ps. 138.*

Sed quod famulos tuos munitate
tue. *ps. 138.*

A habóti-kódex 87 v. és 88. foliója. Votívímise: in monasterio pro fratribus. Törtést jelző függélyes vonal.

Több magyar király viselte magyaros formában az ő nevét (Béla). Mivel Szent Adalbert Magyarországon különös tiszteletben részesült, ünnepét kezdetben összekapcsolták Szent Györggyel, mint azt már láttuk. Lassanként azonban a két ünnepet különválasztották, ezért találjuk már a két szentet az MR 126 votívmiséi közt külön miseszövegekkel. Ez az eredete annak, hogy Szent György április 24-ére került, Szent Adalbert április 23-át tartotta meg ünnepként. A Pray-kódexban ez a folyamat már be van fejezve, és ma az egész országban április 23-án van Szent Adalbertnak és április 24-én Szent Györgynek ünnepe. Egy évtizeddel ezelőtt még Zágrábban is így volt.

2. VII. 17. *De sancto Alexio.*

Szent Adalbert prágai püspök kétszer is tartózkodott a római San Bonifazio-Alessio-kolostorban az Aventinus hegyen. Ott ismerte meg Szent Elek kultuszát, maga is buzgó tisztelője lett e szentnek, tiszteletét átplántálta Břevnovba is és Géza magyar fejedelem udvarába, ezáltal Szent István udvarába is. Homiliát is írt Szent Elekről.¹ Így került Szent Elek az MR 126 Sacramentáriumába, ezért őt is H.-réteghez kell számítanunk.

3. IV. 16. *De sancto Benedicto Martyre.*

4. IV. 17. *De sancto Andree confessore.*

Ez a két szent kimondottan a magyar réteghez tartozik. Arról a Benedek vértanuról van ugyanis szó, aki Szent István idején szenvedett (vértanu-) halált Magyarországon; továbbá mesteréről, Zoerard-Andrásról. Ezt már DOM MORIN is megállapította.

Szent Benedek Collectá-ja így kezdődik: „*Deus, qui beatum benedictum martyrii passioni peracta lugubri sessione aquile declaratum totius nostre gentis fecisti prouisorem...*“ Szent András collectá-ja viszont azt mondja, ez a szent „*latentis certamine passionis afflictus*“ volt. Ezek az adatok megegyeznek a zágrábi MR 67 Breviárium (1290) lectióival.² Abból, hogy Szent András „*latentis certamine passionis afflictus*“ volt, megértjük a későbbi változást, mely őt is Benedekkel együtt vértanuként ünnepelte.

¹ MIGNE Patrologia Latina 137. 897/900.

² Közölve a Pannonhalmi Szemle XIII. (1938) 42. l.

Ezeknek a szenteknek miséi a Sanctorale törzsében vannak. Hozzájuk sorakoznak még a votívmisék közt: Szent István, Imre, Gellért, Marosvár első püspöke.

Szent Istvánt, fiát Imrét (Eenricus) és Szent Andrást már a mindszentek litániája is említi a 18. folión. Ez biztos jele annak, hogy a Sacramentarium e részének írásakor már szentként tisztelték őket és könyörögtek hozzájuk. Mivel itt Szent Gellért invocatiója hiányzik és mivel a Sanctorale törzsében Szent Istvánnak és Imrének sincs miséje, csak a votívmisék közt, arra a következtetésre lehetne jutni, hogy a Sacramentarium ezen részét 1092, sőt 1083 előtt írták; hiszen 1083-ban nemcsak Istvánt és Imrét avatták szentté, hanem Gellértet is.

1092-ben Szent Lászlónak egy törvénye¹ (Szabolcsi zsinat) mindezen szentek ünnepét parancsolt ünnepként beilleszti az egyházi év megfelelő napján a parancsolt ünnepek közé, mint ezt a törvény felsorolásának egymásutánja bizonyítja.² Mivel Szent István és Szent Imre kultuszáról 1072—1073 óta van adatunk, a MR 126 Sacramentarium nem készülhetett 1073 előtt. Ezzel igazolva van, hogy ez a Sacramentarium 1073—1092 közt készült. Az a körülmény, hogy Szent István, Imre, Gellért miséi a votívmisék közt vannak, arra engednek következtetni, hogy a kéziratot e három szent kanonizációja előtt (1083) kezdték meg. A szenttéavatás a kódex írása közben történt és így pótlólag vették fel a jelzett miséket a votívmisék közé.

A Sacramentarium-ot aztán, midőn 1094-ben Szent László

¹ Szent László I. törvénykönyve, XXXVIII. fejezet. Závodszy i. h.

² „Istae vero festivitates servandae sunt per annum: Nativitatis Domini, Sancti Stephani Protomartyris, Sancti Ioannis Evangelistae, Sanctorum Innocentium, Circumcisio Domini, Ephiphania cum vigilia, Purificatio sanctae Mariae, in Pascha quator dies, Sancti Georgii Martyris, Philippi et Iacobi cum vigilia, Inventio Sanctae Crucis, Ascensio Domini, in Pentecoste quatuor dies, S. Ioannis Baptistae, Petri et Pauli apostolorum una die, Sancti Jacobi, Sancti Laurentii, Assumptio S. Marie, S. Regis Stephani, S. Bartholomaei, Nativitatis, S. Mariae, Exaltatio S. Crucis, S. Mathaei apostoli et evangeliste, S. Gerhardi Episcopi, S. Michaelis archangeli, Sanctorum Simonis et Iudae, omnium sanctorum, S. Emerici Ducis, S. Martini, S. Andreae, S. Nicolai, S. Thomae Apostoli: et unaquaeque Parochia suum Patronum et dedicationem Ecclesiae celebret.“ Ld. Batthyány I. 440/n. 37. Leges ecclesiasticae Hungariae. Batthyány i. m. I. 411/4.

megalapította a zágrábi püspökséget, Zágrábba vitték és ott alapja lett a zágrábi Sanctorale egész további fejlődésének.

Míg tehát e kézirat B.-F.-rétege értékes útmutatást nyújt az imént megtért magyarság liturgiájának kezdetére Szent István idején és ezáltal a zágrábi püspökség liturgiájának kezdetére is, a H.-réteg viszont döntő bizonyítékát adja annak a tételnek, hogy ez a kézirat magyar földön keletkezett. A kézirat ezenkívül a B.-F.- és H.-réteg további alakulását is megvilágítja a magyar és különösen a zágrábi liturgia fejlődésében.

Szent Illés (próféta) miséjét nyilván más forrásból másolták ide, hiszen nemcsak oratiói, hanem neumas, teljes miséje van a kéziratban. Valószínűleg már Zágrábban írták hozzá a B.-F.-réteghoz tartozó Szent Fiagriust és Zsigmondot. — Szent GEREO és GOTTHÁRD (szintén zágrábi hozzáírás) az egyedüli tanui egy a MR 126-on kimutatható *német* hatásnak. Ez a hatás azonban csak akkor érvényesül, midőn a kézirat már Zágrábban van. Ezzel a palaeographiai eredménnyel teljesen egyezik a hagiographiai. Szent Gotthard bencést 1022-ben hívták meg a hildesheimi püspöki székre, 1038-ban, Szent István halála évében halt meg, és 1131-ben avatták szentté. Miscimádságait szenttéavatása után nemsokára odaírták a kódex utolsó lapjára, már Zágrábban.

A MR 126 Sanctoraleja és a Pray-kódex közt (XII—XIII. század) van rokonság a naptárakban, de a MR régebbi redactio eredménye, melyben az eredeti B.-F.-réteg jobban kidomborodik, a H.-réteg viszont még nem teljesen fejlett; jobban mondva a kézirat írása közben fejlődik.

A Pray-kódexben megtaláljuk a B.-F.-réteg szentjeit, Szent Maurus, Wandregisilius, Samson, Audoenus, Fiacrius és Pardulfus kivételével. A Pray-kódex H.-rétegében egy oratióba összefoglaltan Benedek és András vértanukat; VI. 27-én megvan már St. Ladislaus (szentté avatták 1192), VIII. 20-án St. Stephanus rex, IX. 24-én St. Gerhardus, depositio et passio, XI. 5-én St. Henricus (Imre); XI. 6-án Adalberti translatio.

KNAUZ Kortanában (130—289. l.) hagiographiai, liturgiai, történeti adatokat közöl, melyek a KNAUZ által ismert magyar liturgikus könyvek Sanctoraléival függnek össze. Abból a 60 forrásból, melyet KNAUZ ismer, 6 származik Zágrábbból, de a

MR 126 hiányzik, ezt KNAUZ nem ismerte. Ha a MR 126 Sanctore-ját KNAUZZal összevetjük, azt látjuk, hogy KNAUZNál Wandregisilius, Sámson, Julián (VIII. 28.), Pardulfus és Fiacrius nincsenek említve. Mindezek a B-F.-réteghez tartoznak, de sem a Pray-kódexben, sem KNAUZ többi forrásában nincsenek már meg. Ezek csak a zágrábi MR 126-ban találhatóak.

A MR 126 Sacramentarium tehát sok új kérdést vet fel és e kérdések megoldása megoldja a magyar monaszteriológia és liturgia sok problémáját is. Ez a kézirat mindenképen egy XI. századi magyar bencés Szent Margit-apátságba utal minket és onnét a XI. század elejének frank-bencés apátságaiba. A Pray-kódex is új és erős megvilágítást nyer a MR 126-tal. A Pray-kódexet csak akkor érthetjük meg, ha azon eredményeket és problémákat értékesítjük, melyek a zágrábi kézirat által felmerültek. Ha a MR 126 kézirat Sanctore-ját a zágrábi egyház XIII—XIV. századi naptáraival összevetjük, meglátjuk egyrészt a zágrábi naptár összefüggő fejlődésvonalát, másrészt pedig a későbbi naptáraknak MR 126 Sanctore-jától való közvetlen függését, úgyhogy a zágrábi naptár ezen alapszik.

Összefoglalva az eddigi eredményeket, azzal fejezhetjük be értekezésünket, hogy a zágrábi MR 126 Sacramentarium-nak jelentőségét hangsúlyozzuk az imént megtért XI. századi Magyarország és különösképp a zágrábi egyházmegye (alap. 1094) liturgiájának kialakulásában. A kézirat Sanctore-já visszavezet bennünket a frank-bencés apátságokba; egyúttal ez az alapköve a zágrábi Sanctore-léknak, melyeknek fejlődését egész a XVI. századig befolyásolja. Ennek a Sanctore-lé-nak fejlődése a magyar liturgikus könyvekben is hasonló a zágrábihoz; a magyar liturgia későbbi Sanctore-léinak is egy a zágrábihoz hasonló Sanctore-rale az alapja. A zágrábi liturgia frank-monasztikus forrásaira utal, míg a Pray-kódex az itthoni (H.) réteget domborítja ki.

Fordította: DR. KÜHÁR FLÓRIS.